

ZAZPIAK BAT

XABIER ZABALTZA

Zenbat gara? Lau, bat, hiru, bost, zazpi? Gure Herriko historia politikoki elkarturik inoiz egon ez diren zazpi herrialdetakoa da. Euskal Herria estaturik gabeko nazioa da. Euskaldunok ez dugu honegatik kikildu behar; aitzitik, harroago sentitu beharko genuke, estatu unitariorik eratu ez izanagatik, gure batasunaren kontzientzia beti gorde dugulako. Izan ere, erdaraz berdin esaten den arren (*unidad/unité*), euskaraz oso gauza diferenteak dira “batasuna” eta “unitatea”.

Euskalkiak dira unitaterik gabeko batasun horren lekukoak. Jakina denez, euskalki bakoitza Antzinateko euskal senide bati dagokio: nafarrera garaia baskoinei, gipuzkera barduliarrei (“giputz” izatea eta “gipuzkoar” izatea ez bait dira bat), bizkaiera karistiarrei... Senideok ez zuten inoiz batasun poli-

tikorik izan. Euskal Dukerriak eta Iruñeko Erresumak ere ez zitzairen inoiz atxeki gaurko euskal lurralde guztiei. Hau Historia da, honetz imajinatu nahi den guztia, barka bekit ausartzia, istorioak.

Euskal Herria unitate politiko inoiz bilakatu ez diren zazpi herrialde direla esana daukat. Ikusiz joanen garen bezala, herrialde hauek banan-banan egin zuten bat Gaztelarekin edo Frantziarekin, XII. mendetik XVI. mendera. 1566rako Nafarroa Behereak ez bestek zirauen berjabe. Urte horretan, Nafarroa Garaiko Felipe IV.ak (Gaztelako Felipe IV.ak), kalbinismoa Nafarroa Beherean bertan, Zuberoan eta Lapurdin egiten ari zen aurrerapausuak zirela atxakia, ordurarte Baionako Elizbar-rutiari zegokizkion artzapeztegi nafar garai eta gipuzkoarrak (Bortzirriak, Doneztebe, Baztan eta Hondarribia) Espainiaratu egin zituen. Gertaera hau Bidasoaz bi aldeetako euskaldunen artean zegoen azken lotura administratiboaren deuseztapenaren baliokide da.

1598an Nafarroa Behereko Hendrike III.ak Frantziako koroa jarauntsi zuen eta bederatzi urte geroago, Vervins-eko Bakean (1598), legez zegokion Nafarroa Garaia ez konkistatzera konprometitu zen. Frantziako erregeak “Nafarroako Errege” ere izendatu zituzten 1789 arte, baina hau titulu hutsa izan zen Vervins-ez geroztik. Nafar garaiak beti sujet-tzat hartu zituela esanen dut Hendrike-ren alde. Orobat, Nafarroa Garaiko Carlos IV. a ren (Gaztelako I. eta Alemaniako V. a ren) sasotik, nafar behere, zuberotar eta lapurtarrak “zaldun”tzat hartu ziren Espainiako kantzelaritzetan.

Pirinioetako Itunak (1659) berretsi zuen Herriaren zatiketa. Nafarroa Behereko Luis III.ak (Frantziako Luis XIV.ak) Nafarroa Garairako zituen eskubideei uko egin zien behin-betirako. Dena dela, batasun-sentimenduren batek iraun zuen, elkarrekiko muga-larreek eta Korrespondentzia Oneko Itunek frogatzen dutenez. Azken hauen arabera, Frantziaren eta Gaztelaren arteko gerra garaian, Lapurdiko, Gipuzkoako eta Bizkaiko ordezkariak Bidasoako Faisanen Irlan bildu eta elkarren aurka gudarik ez egitea erabaki zuten. 1789ko iraultzararte berriztatu ziren itun hauek.

Araba, Bizkaia, Gipuzkoa eta Nafarroa Garaiko aduanek Ebro ibaian iraun zuten 1841 arte. Urte hartan Pirinioetan eta Kostan ezarri ziren aduanak. Ordurarte, bada, Lapurdi, Zuberoa eta Nafarroa Behereko ekoizpenek —eta Frantziako beste erregioetakoek, noski— sarrera libreza izan zuten herrialde haietan. Gaztelako eta Aragoako ekoizpenek, ordea, zergak ordaindu egin behar izaten zituzten Euskal Herrian sartzeko.

Aitzinsolas honetan Euskal Herriaren betidaniko zatiketaz mintzatu naiz gehienbat. Hurrengo ataletan Euskal Herriaren batasun betiberaz arituko naiz. Goazen, bada, “Zazpiak bat” kontzeptuaren aurretikoak eta garapena aztertzeraz. Axular-en aipu ezagun-ezagun bat izanen dugu abiapuntu.

“ZAZPIAK BAT” KONTZEPTUAREN GARAPENA

“Ceren anhitx moldez eta differentqui minçatcen baitira euscal herrian, Naffarroa garayan, Naffarroa beherean, Çuberoan, Lapurdin, Bizcayan, Guipuzcoan, Alaba-herrian eta bertce anhitx leccutan”.¹

Piarres Axular-ek hitz hauek izkiriatu zituenean —1643. urtean— ezin intui zezakeen berak aipatutako zazpi² herrialdeak egun batean nazio³ bihurtuko zirenik. Horixe izan nahi luke, nolabait, artikuluko honek: “euscal herria” “Euskal Herri” bilakatu zeneko prozesuaren azterketatxoa, alegia, euskaraz mintzatzen zen eskualdeak aipatzeko erabilitako hitz hutsa —horregatik Axular-en minuskulak⁴— euskaldun guztion Herria izendatzeko hitz bilakatu zen prozesua.

Bilakabide hau pittinka-pittinka gertatu zen, nere ustez oraindik amaitzeko dagoelarik. Hemen “Zazpiak bat” lemaren jatorria, zabalpena, iruzkina eta kritikaren bitartez arakatuko dut bilakabide hori. Ba ote dago sistema hoberik euskal naziogintza aztertzeko euskal goiburu nazionala diren (edo, behintzat, izan behar luketen) bi hitzon analisisa baino?

Axular-en garaitik bertatik zenbait saialdi bitxi gertatu ziren Euskal Herrian. Ez dut uste “Zazpiak bat” arekin erlazio artezik dutenik. Frantzia eta Espainia eraikitzen ari zirenean, batera, “naziogai” txikiago bat ere garatzen ari zelako ohargarri azpikontzienteak izan daitezkeelako eta ezagunegi ez direlako aipatuko ditut. Ikusiko denez, denak gerra edo iraultza garaian jazo ziren. Migel Iturbide Nafarroa Garaia-aren berjabetasunaren alde altxatu zen 1648an, Hogeitamar Urteko Gerra garaian;⁵ Araba Frantziari lotzen saiatu zen 1719an, Espainiako Jarraipen Gerra amaitutakoan;⁶ Polverd sindikoa (limusindarra, berez) Nafarroa Beherearen balizko berjabetasunaz bantatzen zen 1789an;⁷ Gipuzkoako Diputazioak Probintziaren subiranotasuna osoa paktatu zuen frantses agintariekin 1794ean, Konbentzio gerra-garaian.⁸ Ba ote dute zerikusirik azken saio honekin Nafarroa garaiko Carlos VII.ak (Gaztelako Carlos IV.ak) urte berean Konbentzioaren aurrean egin zituen diplomazi ahaleginek? Antzinako Akitaniako Erresuma birbiztu, Frantziako Luis XVII.a Luis V.a Nafarroa Behereko azken erregeren (Frantziako Luis XVI.aren) oinordekoari emateko nahi omen zuen Carlos VII.ak, dio legendak. Izan ere, Agosti Xahoren arabera, Gipuzkoak ez ezik, Arabak, Bizkaiak eta Nafarroa Garaiak ere paktatu zuten nork bere berjabetasuna frantses iraultzaileekin.⁹

1745ean, Joan Felipe Bela zaldun mauletarrak “Kantabriar Bolondresak” zeritzon eskoadroia eratu zuen. Nafarroa Behereko Luis IV.aren (Frantziako Luis XV.aren) esanetara jarri zuen bere armada. Oste hau 1.046 soldadu, denak Euskal Herrikoak, izatera heldu zen. Done Andresen gurutzea zeukan bandera urdin bat zuen ezaugarri Bela-ren armadak. Hauxe da, Arrano Beltza kenduta oker ez banago, Euskal Herriak bere historian izan duen lehen bandera. Bere eskoadroia ren amarrarian Nafarroako kateak ere paratu zituen Mauleko zaldunak. Euskal oste hau 1799an deuseztatuko zen.¹⁰

Orain arte aipatu ditudan adibide guztiak “Zazpiak bat”aren aurretiko urrunak baizik ez dira. Nik dakidanez, kontzeptu honen lehen agerpen argia Manuel Larramendi andoaindarraren *Conferencias curiosas, políticas, legales y morales sobre los Fueros de la MN y ML Provincia de Guipúzcoa* tratatuan —

1756/1758 bitartean izkiriatura¹¹— kokatu behar da. Zer eta Pirinioko Herrialde Batuen Errepublika —euskal estatu berjabe bat—, zazpi lurraldeez osatua, imajinatu zuen egileak lan honetan. Herbehereetako Probintzia Batuak, 1579an aldarrikatuak (eta Piriniokoak bezala, zazpi zirenak) izan zituen eredu Larramendik. Nere iritziz baina, Errepublika larramendiar horrek badu zerikusi handiagorik gizarte erakuntzarako utopien zerrenda luzearekin (Platon-en *Errepublika* aipatzen da tratatu honetan) Euskal Herriaren berjabetasuna aldarrikatzeko egiazko asmoarekin baino. Borbondarren erdirakoitasunarekin¹² jarri behar da erlazioan, nik uste, On Manuelen irudimenaren pizkundera.¹³

Mende erdi bat geroago azaldu zen Euskal Herrirako hurrengo estatu-proiektua. Susmatzen dudanez, proiektu hau ez zen Larramendi-ren pentsuak bezain funtsgabea (baina, ezta haiek bezain idealista eta kaltegabea ere). 1808an, frantses armada Espainian sartu zen urtean Josepe Garate Uztaritzeko legegizon eta Iraultza garaiko Justizia eta Barne-ministrari ohiak “Fenizia Berria” izeneko estatua eratzea proposatu zion Napoleon I. enperadoreari. Estatu hau zazpi euskal herrialdeez osaturik zegokeen, “tapoi”(?) gisa, Frantzia eta Espainia artean funtzionatuko zukeelarik. Agi denean,¹⁴ Napoleon-ek ez zekusan gaizki Garate-ren asmoa, baina gerrako gertakizunek atzera egitera behartu zuten. Hala eta guztiz, Napoleon I.ak, 1810eko otsailaren 8an, Bizkaia, Araba, Gipuzkoa, Nafarroa Garaia eta Ebrorainoko Aragoa-Kataluniak anexionatu egin zituen bere Enperadoregora.¹⁵ Lapurtarren proiektua eta korsiarren dekretua erlazonaturik egon litezkeela uste dut. Izan ere, “Fenizia Berria” izen zaharkizale horrek satelite kutsua du, Bonapartetarren menpe zeuden Illyriar Probintzien eta Etruriako Erresumaren izenen antzera. Zer nahi ote zuen Garate-k, Euskal Herria independizatu ala Frantzia handitu?

“Zazpi Euskal-Herrietako Uskalduner” eskainitako lehen liburua 1836an agertu zen: Anton Abadia-Urruxtoi eta Agosti Xaho zuberotarren *Études grammaticales sur la langue euskarienne*,¹⁶ hain zuzen. Xaho-k, gnostiko guztiek bezala, izugarritzko obsesioa zuen “zazpi” zenbakiarekin:¹⁷ zazpi dira bere *Azti begia* (1834) liburuxkaren kapituluak,¹⁸ zazpi dira Infernuko

ateak;¹⁹ zazpi, Uholdeak iraun zituen mendeak²⁰; zazpi, Here n-
sugearen buruak;²¹ zazpi, Iao aztien jainkoaren aingeruak;²²
zazpi, oraingo munduaren suntsipena iragarriko duten bron-
tzezko tronpetak;²³ zazpi, erromatarkuntza baino lehen Iberiar
Penintsulan edasten ziren hizkuntzak;²⁴ zazpi, antzinako Euskal
Herriko senideak...²⁵ Nori eskain ote ziezaiokeen Xaho-k bere
gramatikazko saioa “Zazpi Uskal-Herrietako Uskalduner” ez
bazen?

Xahok berak bere *De l'agonie du part révolutionnaire en
France* (1838) delakoan, Luis Carlos Felipe, Nemours-eko du-
keak, eta Luis Felipe, Frantziako erregearen bigarren semeak,
antzinako Nafarroa Erresuma berreraiki eta euskal estatu
subirano bat eratu nahi zuten zurrumurrueen berri ematen
digu.²⁶ Akitaniako Erresuma zaharberritua eta Fenizia Berria
dakarzkite gogora Nemours-en asmoak. Beronek Katalina
Foix-ekoa Nafarroa berjabeko azken erreginari ahaidetasu-
na alegatzen zuen, antza, Iruñean erreintzeko. Hau bezalako
esamesak oso arruntak izan ziren lehen karlistadan (1833-1839).
Bai Carlos VIII.aren (Gaztelako Carlos V.aren) aldekoei
(Zumalakarregi, Maroto —Murciakoa!—, Joakin Elio jeneral
nafar garaia, Felipe Urrea teniente koronela...), bai Isabel I.aren
(Gaztelako Isabel II.aren) aldekoei (León Iriarte koronela, Paulo
Barrikal komandantea, Muñagorri elaberriko konspiratzailea...) euskal
separatismo salaketak egin izan zitzaizkien.²⁷

Agosti Xaho-k Euskal Herriko beste bandera bat deskribatu
eregiten du *De l'agonie*-n: “...si le drapeau tricolore, livrée de
la maison d'Orléans franchit la Rhune, arborez le drapeau
rouge et noir: ce sont les couleurs du Cantabre et du Navar-
rais”.²⁸ Esan beharra dago, Xaho-ren irudiko “kantabriarrak”
lapurtar, gipuzkoar, arabar eta bizkaitarrak zirela eta “nafar-
rak”, nafar garai, nafar behere eta zuberotarrak.²⁹ Atharraz-
tarraren bandera gorri-beltza Euskal Herri osokoa zatekeen,
beraz.

Denboran jauzi bat egin eta iragan mendeko bostgarren eta
seigarren hamarkadetan kokatuko gara. Garai honetakoak
dira Euskal Herriko himno nazionala eta lehenengo mapa.
Jose Mari Iparragirre-k, 1853an, Madrilén, kantatu zuen lehen-

bizikoz bere *Gernikako arbola*, azkar-azkar Herriko lau puntetara eta euskaldunik dagoen edozein lekutara hedatua. Hamar urte geroago, 1863an, burutu zuen Louis Lucien Bonaparte-k, Napoleon I.aren loba eta bere sasoiaren euskal dialektologian zegoen aditurik handienak bere *Carte des Sept Provinces Basques*.

XIX. mendeko seigarren hamarkadan oraindik, 1867an, aurkeztu zuen Erramun Ortiz Zaratekoa arabarrak bere “euskal federakundea”ri buruzko proiektua. Euskal herrialde guztiek osatuko zuketena federakunde bitxi hau.³⁰

Araba, Gipuzkoa eta Bizkaiko erakunde berezien azken hondakinen abolizioak (1876) Bortuz bi aldeetako euskaldunen lagunkidetasuna sorterazi zuen. Hurrengo urtean, Nafarroa (Garai)ko Euskarazko Elkargoa sortu zen Iruñean, Arturo Campion aitzindari.³¹ Elkargo honek eramanen zuen “Zazpiak bat” goiburua merezi zuen mailara. Campion-en beraren esanetan:

“Ella, modernamente, fue la primera que proclamó el dogma de la fraternidad euskariana, substituyendo el raquítrico *Irurac Bat*, no con el incompleto *Laurac Bat*, sino con el lema definitivo de *Zazpiak Bat*”.³²

Errefugiatuen elkartrukeak, Iparretik Hegora gerra iraultzaileen garaian (1792-1815) eta Hegotik Iparrera karlistadetan (1833-1876), eta Anton Abadia-k 1853az geroztik antolatutako “Euskal Jai”ek zerikusi handia izan zuten bilakabide honetan, zalantzarik gabe.³³ XIX. mendeko zortzigarren hamarkadan arinagotu egin zen euskal naziogintzaren erritmoa. 1881ean, Peru Soraluze Zubizarreta, Zumarragako historialari ospetsuaren semeak, beste bandera bat asmatu zuen Euskal Herrirako: zuri eta gorria, angelu bakoitzean urrezko izar bat zuelarik. Parisen, Victor Hugo-ri egin omenaldi batean, aurkeztu zen bandera hau lehenengo eta —nik dakidanez— azkenengo aldiz.³⁴

Urte pare bat geroago, 1883an, Nafarroa Garaiko Partidu Errepublikar Demokratiko Federalak Euskal Herriko lehenengo autonomi estatutugaia aurkeztu zuen Tuteran. Nafarroa Garaia, Nafarroa Beherea, Araba, Bizkaia, Gipuzkoa eta Errioxak

osatuko zuketan autonomi elkarte hau.³⁵ Sasoi hartako mazoi nafar garaiek antzeko asmoa zuten. Tafallako “Zuzentasuna” logiek Espainol Estatuaren deserdirapenerako proiekturik bazuten, 1892an edo. Autonomi erregioetako bat “Euskal Herria” izanen zatekeen, lau euskal herrialdeez eta Errioxaz osaturik zegokeena.³⁶ Euskal autonomia eske zebiltzanak, behinik behin Nafarroa Garaian, karlistak ez ezik, aurrerakoiak ere zirela erazagutzen digute Tuterako eta Tafallako proiektuek.

Gauzak honela, 1893an, Azpeitiako euskal jaietan, entzunen zen lehen aldikoz Adema-Zaldubi-ren “Zazpi Eskual Herriak bat egin dezagun” bertsoa,³⁷ Urko kantariari esker denok ezaguna. Orduandanik “Zazpiak bat” goiburua munduko euskaldun guztiengana zabalduko zen. Herrialde historikoen ezaugarriak zeuzkaten lehenengo armarriak Donibane Lohitzuneko “Euskal Tradizioaren Jaialdi”etan agertu ziren, 1894 eta 1897 urteetan.³⁸ Hortik hartuko zuen Abandoko politikari gazte batek, nork eta Sabino Arana Goiri-k. Beronek, 1897ko abuztuaren 19an, *Euskalzale* aldizkarian hau izkiriatu zuen:

“Lengo egunean *Donibaneko iaialdiak* deritson irakurkizuna eginda gero, Donibanetik bertatik onetarako bialdu euskuen liburuan irakurri genduan gure gaurko irakurburu hau: *Zazpiak bat (...)*”.³⁹

“Zazpiak bat” kontzeptuaren garapen historikoa laburki ikusi eta gero, bi hitz hauek neure baitan sorterazten dituzten galderak, erantzunak, zalantzak eta kontraesanak azalduko ditut. Izan bedi denon Sorterriaren onerako.

ZERGATIK “ZAZPIAK BAT”?

Euskal herrialdeak zazpi (Nafarroa Garaia, Nafarroa Beherea, Zuberoa, Lapurdi, Bizkaia, Gipuzkoa eta Araba) baizik ez direlako. Honela diote Axular-ek, Larramendi-k, Garate-k, Xaho-k, Abadia-Urrustoiko-k, Ortiz Zaratekoa-k, Campion-ek eta Arana Goiri-k eta honela —nere aburuz hau are garrantzitsuago delarik— bertsolariak (Adema-Zaldubi-z geroztik) eta ahozko tradizioak.

Eta Samano (Santander-eko probintzia espainiarrean?) gaur ez da Euskal Herria, ezta inoiz izan ere, seguruenik. Euskal antza duten herri-izen batzuk ez dira aski eskualde hau geureganatzeko, zeren eta Voltairek esan bezala, etimologia zientzia bat bait da, zeinetan bokaleek ez duten inolako garrantzirik eta kontsonanteek oso-oso guti. Etimologiaren jokoari ekinez gero, Granadako probintziako Atarfe herrixka (latinez, “Iliberri”) eta Troia bera (antzinatean, “Ilion” edo “Hirion”) berreska genitzake (Antartidan eta Ilargian bertan ere badateke berreskatzekorik, ongi bilatzen bada). Samano eskatzeak badu, gainera, garai honetan denok gainditua izan behar genukeen *vasco-cantabrisimo /basque cantabrisme* kutsurik.

Bureba eta Errioxa? Eskualdeok, bi mendetan zehar, tarteka Iruñeko Erresumakoak izan ziren eta tarteka Gaztelakokoak. Dena dela, 1179tik, Hendrike Plantiagenet, Ingelaterrako erregea, eta Akitaniako eta Gaskoiniako dukearen ariela zela eta, gaztelauak izan dira. Nafarroako erregeak, Antso Jakitunak, ariel horren emaitza errespetatzea zin egin zuen eta errespetatu egin dugu nafarrok hogeitabost belaunalditan zehar. Hala segi beza denak.

Eta Jakerria? Eskualde honen jatorria euskalduna da. 809. urtearen inguruan Aragoako Konterri bihurtu zen eta Antso Abarka-ren garaitik (970etik), Iruñeko Erresumako parte. Baina Antso Handia hiltzean (1035ean) Aragoa Nafarroatik aldendu egin zen. Orduz geroztik, Aragoa erdal eskualdeak (40.000 km²) “bir konkistatuz” (?) joan zen eta euskalduntasuna erabat galduz. Gaur Aragoa —Jakerria barne— ez da euskalduna, ez hizkuntzaz, ez sentimenduz. Hala dira gauzak.

Eta zergatik ez Gaskoinia? Herrialde honen izenak berak (latinezko *Vasconiatik* adierazten digu bere jatorri euskalduna. Gaskoiniako Dukerriak Zuberoako eta Lapurdiko Bizkonterriak zeuzkan, besteak beste. Baina Ehun Urteetako Gerratik (1337-1453) herrialde hori Frantziako Koroan sartu zen (ordurarte Gaskoinia, Lapurdi eta Zuberoa bezala, Ingeles Koroari zegokion eta). Orduz geroztik, Gaskoiniak harreman sendoagoak (hizkuntz harremanak barne) izan ditu Okzitaniarekin Euskal

Herriarekin baino. Lapurdik eta Zuberoak, aldiz, euskaldun-tasunari atxeki diote 1453tik.

Biamoren kasua konplexuagoa da. 1620an, Nafarroa Behere-arekin batera, Frantses Koroari baterazitako herrialde honetako Iluralde eskualdean hamalau herrixka⁴⁰ oraindik ere euskaldunak dira hizkuntzaz. Gaurko biarnotarrek —baita iluraldetarrik gehienek ere, eskiularrek ezik— ez dute euskal sentimendurik, anitzek beren burua okzitaniartzat dutelarik. Neronek dena dagoen bezala utziko nuke eta Iluraldeko euskaldunen eskubide linguistikoak defendatzeko batzorde bat edo eratuko, gure historia eta kultura erkideei eutsiz, baina inperialismo zirikagarrian erori gabe.

Euskal nazioa, munduko nazio guztiak bezala, bilakabide historikoaren ondorioa da. Hau onartu egin behar dugu. Bilakabide historikoak euskal herrialdeak zazpi izatea nahi izan du eta kitto. Historia anitz ere azarearen edota erregeen triki-mailuen emaitza dela argi dago. Baina historia ez onartzea, gure kontra ere bihurtu daiteke. Inoiz euskaldunak izan ziren aldeak berreskatzen hasten bagara, adibidez, eskubide bera alegatzen dukete erdaldunek Euskal Herriko alde erdaldunduak berreskatzeko. Nafarroako Erresumaren pean inoiz alde erdaldunduak berreskatzeko. Nafarroako Erresumaren pean inoiz egon ziren herrialdeak berreskatzen hasten bagara, eskubide bera alegatzen dukete erromatar, arabiar, ingeles, okzitaniar, frantses eta gaztelauek beren pean inoiz izan zituzten (edota oraindik dituzten) euskal herrialdeak berenganatzeko. Alegia: “Zazpiak bat”etik kanpo dagokeen beste herrialderik gureganatu nahi izatea —Krutwig-en *Vasconia*⁴¹ dut gogoan— argudiorik onena da Euskal Herriaren askatasunaren eta batasunaren kontra.

ZERGATIK EZ “SEIAK BAT” (NAFARROA, GIPUZKOA, ARABA,

BIZKAIA, LAPURDI ETA ZUBEROA)?

Nafarroa Beherea eta Nafarroa Garaia bi herrialde direlako. Gaur “Nafarroa Behere”tzat ezagutzen dugunak erdal izen anitz izan du bere historian zehar: *Tierras d’aillent puertos*, *Navarre deça-ports*, *Navarra francica*, *Tierra de vascos*, *Aquent puertos*, *Castellania de Sant Johan*, *Basse Navarre*, *Navarre besterik gabe...*⁴² Uste ohi denaren kontra, baina, Nafarroa Beherea ez zen inoiz izan Nafarroako Erresumako *sexta merindad* edo “seigarren merinaldea” (merinaldeak nafar probintziak ziren gutxi gorabehera). Irakur ditzagun Eugenio Goihenetxe zenaren lerro hauek, aipatu arazoaz konbentzitu gaituztenak:

“La denominación de *sexta merindad* empleada recientemente para designar la parte de Navarra situada al norte del Pirineo, es poco adecuada: se empezó a usar cuando Baxenabarre fue arrancada por la violencia a la comunidad navarra; además, cuando hizo parte del viejo reino, nunca fue propiamente una merindad; más bien, esta denominación está inspirada por la nostalgia del reino de *las seis merindades*”.⁴³

Goihenetxe-k *sexta merindad* adierazpenari buruz dioena Nafarroa Behereari eman ohi zaion beste izen bati buruz ere esan daiteke: *merindad de Ultrapuertos* izenari buruz, hain zuzen. Bere hitzez errepikatuko dut: “la parte de Navarra situada al norte del Pirineo... nunca fue propiamente una merindad”.

Ikusi bezala, Nafarroa Beherea ez zen nafar probintzia arrunta. Egia esan, “Nafarroa Beherea ez zen probintzia bat zazpi “país” edo haranen federakuntza baizik”. Arberoa, Orzaize, Garazi, Baigorri, Irisarri, Iholdi Armendaritze, Amikuze eta Ostibarre dira haranok. Hauez gain, Garruze, Donapaleu, Larzabale, Donibane Garazi eta Bastida hiriak; Lukuze, Landibarre, Behorlegi eta Sorhapürü baronerriak eta Agramontarrendasunen parte bat ere dagozkio Nafarroa Behereari.⁴⁴ Iruñeko Erresumak arian-arian bereganatu zituen lurralde hauek: Nafarroa Behereko hegoaldea 1020 urtearen inguruan zegoeneko Iruñearen kontrolpean bazegoen ere, 1228 arte ez

zituen Antso Azkarrak Amikuzeren eta Ostibarrerren gaineko eskubideak lortu.⁴⁵

Esan bezala, 1228an batu zitzaion osorik gaurko Nafarroa Beherea Nafarroako Erresumari. 1530ean Carlos IV.ak (Gaztelako I.ak) uko egin zion Nafarroa Behereari, Nafarroa Garaitik bereiziz.⁴⁶ Hirurehun urtez (1228-1530) soilik, beraz, egon ziren elkarturik bi Nafarroak, 1530etik hona iragan diren urteak baino anitzez gutxiago. Hirurehun urte horietan, gainera, Nafarroa Behereko haranek, “bajo la autoridad de los Reyes de Navarra, guardaron su personalidad y su vida propia”.⁴⁷ Bere nortasunari, bere federaltasunari atxeki zion Nafarroa Behereak denboraldi horretan, bada.

Bere historiagatik (hirurehun urtez baizik ez gaurko Nafarroa Garaiarekin batua), bere tamainagatik (Lapurdi eta Zuberoa bezain handia), bere berezitasun geografiko (arroil meharrek banandutako haran txikiak) eta instituzionalengatik (sei “Estatu”ren federakundea) eta bere euskalkiagatik (nafarrera garaiari buruz diferente samarra), Nafarroa Behereak euskal herrialdeetako bat izateko eskubide guztia merezia dauka, nik uste.

Orain arte herrialde honen erdal izenak aipatu ditut. Eta euskaraz, zer izen eman behar diogu? Nik oso jatortzat dut mintzatzean erabili ohi duguna, “Baxenabarre” alegia, (ez, ordea, “Benabarra”, “Nabarpe”, “behenafarroa”, “Baxenafarroa”... bezalako imentzioak),⁴⁸ baina tronpagarri gerta daitekeela uste dut, “baxenabartarrak” ez direla nafarrak dirudi eta. Honegatik, honako hau proposatzen dut: hemendik aurrera, “Baxenabarre” eta “Nafarroa” (Iruñea, Lizarra, Zangoza, Erriberri eta Tuterako merinaldeak izendatzeko) esan beharrean, “Nafarroa Beherea” eta “Nafarroa Garaia” esatea. Honela zioten, XVII. mendean jadanik, Axular-ek eta Oihenarte-k, besteak beste.⁴⁹ Proposatzen dudanak badauka, eduki, tradiziorik.

(Zenbait izkiriatzailerengan “Baxenabarre” baztertu eta “Nafarroa Beherea” esatea —honaino ongi— ugaldua da, baina... “Nafarroa”rengandik bereiziz! Honakoa metonimia tipil-tipila da: parte bat —Nafarroa Garaia— denaren izenaz —“Nafarroa”— aipatu egiten da.⁵⁰ Alegia: Bortuez handiko Nafarroa —Iruñean

izkiriatsen ari naiz eta “beherea” omen da, baina ez benetako Nafarroa: benetako Nafarroa bakarra alde honetakoa izango litzateke. Hemen, ordea, hau esaten da: biak benetako Nafarroak dira eta bata “Beherea” baldin bada bestea “Garaia” dela eta kitto. Argudioa irauliz gero, hobeki konprenitzerik dagoke, beharbada. Imajina dezagun euskal liburuetan honelako peilokeria bat agertzea: “Nafarroako hiriburua Donibane Garazi da; Nafarroa Garaikoa, Iruñea”. Onartezina, ezta? Hau dela eta, hemen emandako soluzio salomonikoa dateke onena, alde batekoak bestekook bezain nafarrak garelakoan).

Honako proposamenak badu, bestalde, beste abantaila bat: “Nafarroa Garaia” eta “Nafarroa Beherea” esatea (edo erdaraz: *Alta Navarra/Haute Navarre eta Baja Navarra/Basse Navarre*) esatea Euskal Herriaren zatiketa behin eta berriro salatzeko maina linguistikoa izan daiteke.

Baliteke bi Nafarroak egun batean elkartu eta herrialde bakarra izatea. Gaur egun, ordea, oso zerikusi guti dugu elkarren artean bi aldeetako nafar euskaldunok, euskaraz aparte, eta areago nafar erdaldunek, alde honetan ehuneko larogitamar eta bestean ehuneko hogeitamar direnek. Hemendik aurrera, bada, “Nafarroa” (honela, adjektiborik gabe) 1530 arteko Erresumarentzat gordetzea izanen litzateke, nere aburuz, komenigarriena, 1530az geroztiko erresumentzat “Garaia” eta “Beherea” izenondoak erantsiz.

ZERGATIK EZ “BOSTAK BAT” (ARABA, BIZKAIA, GIPUZKOA, NAFARROA GARAIA ETA “IPARRALDEA”)?

Bidasoa eta Atturri artean kokatzen diren hiru herrialdeetako bakoitzak (Zuberoak, Nafarroa Behereak eta Lapurdik) izugarrizko nortasuna dutelako. Euskaltzaleok ezin ditzakegu hiru probintzia hauek zaku berean sar, hirurak oso diferentiek direlako, hizkuntzaz eta historiaz (geografia eta beren bizilagunen izaera ez aipatzearen). Lapurdiko euskara, esaterako, antza handiago du gipuzkerarekin zubererarekin baino.

Lapurdi eta Zuberoa 1154ean sartu ziren Ingeles Koroapean Akitaniako eta Gaskoiniako (ezkontzazko) dukea zen Hendrike Plantagenet Londoneko tronura igo eta Ingelaterrako Hendrike II. bihurtu zenean. (Jakina denez, Lapurdiko eta Zuberoako bizkonterriak Gaskoiniako dukearen “feudo”ak ziren). Dena dela, 1193 arte ez zuen Ingelaterrako erregeak Lapurdiko bizkontegoa bereganatu, ezta 1307 arte Zuberoakoa ere.⁵¹ 1451z geroztik, Makean sinatutako itun baten arabera, Ehun Urteetako Gerra amaitzear zegoelarik, bi Bizkonterriok Frantziako erregearen ondare bilakatu ziren.⁵²

Nafarroa Behereko historia besterik da. Bere dinastia gordetzen zuen XVI. mendean zehar. 1589an, Hendrike III.a errege nafar behereak Pariseko tronuan jabetu zen, Frantziako Hendrike IV. bihurtuz. Haatik, ordutik 1620ra, “Batasunari buruzko Ediktu”ra, erregea baizik ez zuten baltzuan izan Nafarroa Behereak eta Frantziak.

Aise ikus daiteke, beraz, Lapurdi, Zuberoa eta Nafarroa Behereak denbora luzez ez zutela erakunde edo administralgo erkiderik izan, erregea salbu. Hiru herrialdeok beren instituzioak zaindu zituzten 1789 arte —Frantses Iraultza arte—, 1790ean, Biarnorekin batera, *Basses Pyrénées* zeritzon departamentuko parte bihurtuko zirelarik.

“Iparraldea” kontzeptua —Lapurdi, Zuberoa eta Nafarroa Beherea estaltzen dituen esanahian— oso berria da, 1790etik honakoa, hain zuzen (eta “Iparralde” hitza, adiera honetan erabilia, are berriago) eta oker samarra, gainera: mapa zuzenki hartuz gero Gipuzkoa eta Bizkaia (eta Nafarroa Garaiko eta Arabako eskualde zenbait) Lapurdi, Nafarroa Beherea eta Zuberoa bezain iparraldean daudela konturatuko bait gara. “Iparralde” abstrakzio hori, azken batean, Bidasoaz beste aldean gertatzen denari buruzko ezagutzaz datorkigu oso-osotik (mesprezu hutsa ez esateagatik).

Egiazko euskaltzale eta hertzaleentzat Euskal Herria bakarra da, zazpi probintzia —ez bi “alde”— dauzkana. Hau dela eta, “Iparraldea” ahalik eta gutxienetan aipatzea proposatzen dut.

ZERGATIK EZ “LAURAK BAT” (ARABA, BIZKAIA, GIPUZKOA ETA NAFARROA GARAIA)?

Goiburu hau —1846aren inguruan sortua⁵³— Larramendi, Garate, Xaho eta Abadia-Urruxtoikoaren planteamenduetatik atzerako urratsa izan zelako. Zuberoa, Nafarroa Beherea eta Lapurdi gabe ez dago euskal naziorik.⁵⁴

ZERGATIK EZ “HIRURAK BAT” (ARABA, BIZKAIA ETA GIPUZKOA)?

Real Sociedad Bascongada de Amigos del País-ek —1764ean sortuak— hedatu zuen lema hau urrats erraldoia izan zen euskal nazio gintzan, nere iritziz.

Garai hartan, arabarrek arabartzat zuten beren burua eta ez hainbeste euskalduntzat eta berdintsu bizkaitarrek eta gipuzkoarrek (Larramendi bezalako profetek salbu), hiru probintzia hauetako bakoitzak bere nortasuna zuelako, euskalki eta historia berezia eta guzti: Gipuzkoa 1200ean sartu zen Gaztelako Koroan, Araba 1332an eta Bizkaia 1379an.⁵⁵ Bakoitza bere urtean; ia berrehun urteko epean, beraz. Ulegarria da, nere ustez, XVIII. mendean hiru herrialdeon arteko berezitasunak oraindik oso nabariak izatea. “Irrurac bat” goiburuak nolabaiteko “probintziakeria” horren gaindipena ekoiztu zuen⁵⁶ baina beste gaitz bat sortera zten erabakiorki lagundu: *Vascongadas* kontzeptua (euskal herrialdeetako hiruri baizik aplikatzen ez zaien adieran), ahalik eta lasterren baztertu behar duguna.

Nere ustez, *vascongado* hitza oso jatorra da. Hasiara batean, “euskalduna” baino ez zuen esan nahi,⁵⁷ *romanizado* edo *latinado* (*erdalduna*-ren kontrakoa). Honegatik, Nafarroa Garaiko hiri eta herri anitzetako bizilagunak (Lizarrakoak 1607an eta Iruñekoak 1626an, bi kasu baizik ez aipatzeagatik),⁵⁸ *vascongado* bezala agertzen dira orduko agirietan.

Vasco adjektiboa frantsesezko *Basque*-tik (gaskoinerazko *Bàscou*-tik, Mitxelenak aditzera eman duenez)⁵⁹ dator, alegia:

frantseskada hutsa da, behin betiko XIX. menderarte *vascongado* berba herritarra ordeztuko ez zuena.⁶⁰ Erdi Aro eta Aro Modernoan, nafar garairik gehienak *vascongadoak* izan ziren; arabar, bizkaitar eta gipuzkoar anitz, aldiz, *romanzado* edo *latinado*-ak. Gogora bedi, esate baterako, *Arbol verdadero de la Casa de Ayala* izeneko kronika renarabera, Aiarako haraneko populatzaileak “dellos eran vascongados (euskaldunak) e dellos latinados (erdaldunak)”.⁶¹

Ea zergatik esan ote den beti *Navarra y las Provincias Vascongadas/Navarre et les Provinces Basques*?⁶² Nafarra Garaia, 1841 arte,⁶³ ez zelako *provincia/province* bat, *Reino/Royaume* bat baizik.⁶⁴

Dena dela, Erregimen Zaharraren amaieraz geroztik, *vascongado* hitzaren esanahia aldatuz joan zen apurka-apurka, “euskalduna” izatetik “Gipuzkoa, Araba eta Bizkaiko *provincias/provinces*-etako bizilaguna (euskaldun nahiz erdaldun)” izatera pasatuz. Nere aburuz, bi faktorek batipat izan zuten eragina “testuinguruagatiko aldaketa semantiko”⁶⁵ honetan:

1. “Araba”, “Bizkaia” eta “Gipuzkoa” bil zitzakeen berba baten beharrak, hiru herrialdeon harremanak areagotzen ari ziren unean (*Real Sociedad Bascongada de Amigos del País* zeritzonaren ezarkundea lekuko).⁶⁶

2. Nafarroa Garaia erdalduntze azkarrak (XVIII. mendetik bertatik), zegoeneko unitate bakartzat hartzen hasiak ziren beste lurraldeekiko diferentziak handituko zituenak.

(Hurrengo urratsa bilakabide luze honetan, Nafarroa Garaia *vascongado*tasuna ukatzea —kurioki honetan bat datoz *navarristak* eta anitz herritar— izan zen; hurrengo, herrialde honen euskalduntasuna ukatzea).

Hau esanda, *Vascongadas* adierazpena pikutara zergatik bidali behar dugun, saiaturiko naiz azaltzen. Lau arrazoi nagusirengatik, nere ustez:

1. Nafarroa Garaia, berez, Araba, Bizkaia edo Gipuzkoa bezain *vascongado*-a delako. Erregimen Zaharra bitartean, Araba, Bizkaia eta Gipuzkoa “probintziak” izan ziren; Nafarroa Garaia, ordea, “erresuma” bat: “erresumatasun” honetan —

ez *vasgongado*-tasunean— zetzan (hasiera batean, behintzat) beste herrialdeekiko desberdintasuna. *Vascongadas y Navarra* bezalako hizkuneak erredundagarriak dira, beraz.

2. Badelako sasoia euskal naziogintzak bereizkeriok bazter ditzan: hondakin feudal hauek (“Nafarroako Erresuma”, “Bizkaiko Jaurerria”, etab.) dirauten bitartean ez da euskal naziorik izango, “nazio” kontzeptua bera —adiera modernoan, ez Larramendik, esaterako, zerabilen eran— feudalismo-mota ororen kontrakoa bait da.

3. *Vascongadas* (“Baskongadak” izkiriaturik ere) erdal hitza delako eta —XVIII. mende bukaeratik usatzen den moduan— erdal ideia bat azaltzen duelako, horretan ez bait dugu Nafarroa Garaia sartzen (eta are gutxiago Nafarroa Beherea, Lapurdi eta Zuberoa).

4. *Vascongadas* esaten edo izkiriitzen dugun bakoitzean (“Araba, Bizkaia eta Gipuzkoa” esan edo izkiriatu beharrean, luzeago eta astunago izan arren), “bloke” bat ari garelako egiten hiru probintzior eta gainerako lauretatik urruntzen. *Vascongadas* esatean badirudi Gipuzkoak harreman sendoagoak izan behar dituela Arabarekin, Nafarroa Garaia edo Lapurdirekin baino. Honela ez dago Euskal Herria eraikitzeke modurik, honela hiru euskal herrialde (“Baskongadak” bateko, “Nafarroa” besteko eta “Iparraldea” besteko) ari gara eraikitzen. Hau ez da *nazio bat* egitea, *hiru naziokt*⁶⁷ baizik, ez “Zazpiak bat”, “Zazpiak-hiru” baizik. Are gogorrago esango dut: *Vascongadas* kontzeptuak dirauen bitartean, “Euskal Herriaren birbaterapena” *expansionismo vascongado/expansionnisme* “*vascongado*”aren ordezkoko eufemismo hutsa izanen da, *navarristen* eta beste erdaltzaleen eskuetan, euskal batasunaren kontrako armarik baliotsuena.

Nafarroa Garaia ez zaio inoiz *Vascongadas* mamuari batuko —ezta mamua Nafarroa Garaiari ere, noski—. Nafarroa Garaia, Gipuzkoa, Bizkaia eta Arabaren arteko batasuna inoiz lortuko dugu, herrialde-mailan lortuko dugu: Nafarroa Garaia Gipuzkoarekin, Bizkaiarekin eta Arabarekin (ez *Vascongadas*-ekin); Gipuzkoa Nafarroa Garaiarekin, Bizkaiarekin eta Arabarekin; Araba, Nafarroa Garaiarekin, Gipuzkoarekin eta

Bizkaiarekin. Hau da: lau herrialdeok maila berean eta “nazioki”rik gabe.

Beste gauza bat, kontutan hartzeko modukoa: 1980 arte —bigarren Errepublika espainiarraren pean burutu estatu-tualdi labur-laburra izan ezik—⁶⁸ ez da izan inoiz herrialde bat baino gehiago ordezkatu duen gobernurik. Konprenigarria da — nere aburuan— nafar garai anitzek “Euskal (Herriko) Gobernua” deritzona arrotz ikustea, guztiz gain, Nafarroa Garaiak “euskal” gobernu baten izendapenean sekula ere parterik izan ez duelarik. (Zazpi probintzietatik hiruk baino aukeratzen ez duten erakunde bati “Euskal Gobernua” deitzea gehiegi iruditzen zaidanez gero, hemendik aurrera “Gasteizko Gobernua” esanen diot). Nafar garai horietako dexentek, beharbada, ez luke (hain) gaizki ikusiko Nafarroa Garaia, Bizkaia, Araba eta Gipuzkoaren batasuna gobernu autonomo-mailan (hau da: “Gasteizko Gobernu” eta “Iruñeko Gobernu” mailan) planteatu beharrean, Diputazio edo probintzi mailan planteatuko balitz. Batasun horretaranzko lehen pausoak oraintxe bertan eman daitezke ekonomi, kirol, eliz, kultur eta euskal arazoetan, politika-arazoak beste momentu egokiago baterako utziz. Oroit daitekeenez geroztik egon gara politikoki banandurik euskaldunok. Zer dela eta azken hirurogei urteotako lehia? Izan ere, Euskal Herrian *unitate* politikoa hain presaka lortu nahi izatea haren *batasuna* bera ari da arriskutan jartzen. 1936ko estatuturarte lau Diputazioen elkar lana eskergea izan zen.⁶⁹ Zertan gelditu ote da geroztik? (Eta orain beste hiru galdera erretoriko: Zergatik jo ote zuen aurrera estatutugaiak 1932an Nafarroa Garaia atzeratu zenean? Zergatik jo ote zuen aurrera estatutugaiak 1978an Nafarroa Garaia bazterrean utziz? Nondik nora bi “euskal” (!) estatutu Nafarroa Garaia gabe?).

Nafarroa Garaian *antivasquismo/antibasquisme*-rik bada-goela begibistan dago (ez dut “antieuskaltzaletasuna” esan, herrialde honetan euskararen kontrako jarrera esku bakar baten behatzez konta daitezkeen faxista zenbaiti mugatua dagoelako), baina Tuterako seme naizen honek ez dut sekula somatu ez “antiarabarrismo”rik, ez “antibizkaitarrismo”rik, ez “antigiputzismo”rik. Hauxe izan daiteke (behin-behineko) gakoa: Diputazioak zuzpertz eta Gobernuak eta, bidenabar, *navar* -

risten ar gudio kuttuna (“*la injerencia del Gobierno Vasco en cuestiones internas de la Comunidad Foral/l’ingérence du Gouvernement Basque dans les affaires internes de la Communauté Forale*”) indargetzea.

Madriren kontra Gasteizko Gobernua indartu —Diputazioen kaltetan— egin behar delako usteak Nafarroa Garaiarekiko batasunaren esperantza guztiaren heriotza ekarriko du. Arabar, bizkaitar eta gipuzkoarrek azken hitza.

ZERGATIZ EZ “BIAK BAT” (HEGOALDEA ETA IPARRALDEA)?

Ez dagoelako ez “Hegoalde”rik ez “Iparralde”rik, Euskal Herri bakarra baizik. Naturak euskaldun egin gaitu: gizonak eta estatuek egin gaituzte “hegotar” eta “ipartar”. Honegatik, “Iparralde” eta “Hegoalde” esan beharrean, ahalik eta gehienetan probintzien izenak ahozka ditzagula proposatzen dut. (Bada garaia, gainera, beren burua abertzale amorratutzat duten “hegotar” anitzek ere Lapurdi, Nafarroa Beherea eta Zuberoaren izena eta —behinik-behin— kokapena behingoz ikas ditzaten).

Hauek guztiak bitxikeriak baizik ez direla uste duke anitzek. Beharbada. Nere aburuz, ordea, hizkera zaindu, begiratu egin behar da. “Iparralde eta Hegoalde” esaten badugu erdal moldez ari gara pentsatzen. “Araba, Bizkaia, Gipuzkoa, Lapurdi, Nafarroa Beherea, Nafarroa Garaia eta Zuberoa” esaten badugu, euskal moldez ari gara pentsatzen. *Izenetik izanera* omen. Hizkera funtsezkoa da, euskal naziogintzan batipat. Azken batean, zer gara euskaldunok “hizkuntz nazio” bat baizik?

Arma ahaltzua da hitza: erabil dezagun.

ZERGATIK EZ “BAT BAT” (EUSKAL HERRI HOMOGENOA)?

Haatik. Euskal herrialdeak zazpi dira, bakoitzak bere historia eta bere euskalkia dituelarik. Herrialderik gabeko Euskal Herria ez litzateke gure Herria.

Zera ere begibistakoa da: “Euskal Herria inoiz batua izango bada, euskara batuaren bitartez batuko da; berau euskaldun guztion mintzabide nagusi bihurtuko delarik”.⁷⁰ Nazio bakoitzak hizkuntza bakar bat du, ez bospasei.

Euskara baturik gabe ez da Euskal Herri baturik, baina bizi-biziki behar diegu euskalki orori atxeki, gure ondarearen utzirik aberasgarrienetako bat bait dira: bizkaierarik gabe ez da Bizkaierik (ez Gipuzkoarik, ez Arabarik); zubererarik gabe ez da Zuberoarik (manex batek dio!).

Zein da Euskal Herriko hiriburua? Hau da arazoa! Bizkaitarrak Bilbo dela esango du, Bilbon sortu bait zen lehen partidu nazionalista, Bilbo bait da hirietan populatuena eta Bilbon bait dago euskal (?) diru gehiena.⁷¹ Hiriburua Iruñeak izan behar duela esanen du nafarrak, Nafarroako erregeek bildu omen bait zuten Euskal Herri guztia behinola.⁷² Lapurtararren iritziz, hiriburua, dudarik gabe, Baiona dateke, Erdi Aroan zegoeneko *caput Bascorum* deitzen bait zitzaion.⁷³ Arabarrak Gasteizen alde emanen du botua, zeren eta, ez al da Gasteiz *Comunidad Autónoma del País Vasco*-ko hiriburua?⁷⁴ Gipuzkoarrak, mundu osoan, turismo eta kultur arloan batez ere, Euskal Herriko hiririk ezagunena Donostia dela dioke.⁷⁵ Baten batek Mauleri eman nahi lioke hiriburutasuna. Zuberotarrak dira oraingoz honelako eskakizunik egin ez duten bakarrak.

Eta zergatik ez inolako *primus inter pares* den hiri edo herrialderik gabeko Euskal Herria? Nazio-arazoari buruz teorizatu zuten guztiak, Larramendi-rengandik Arana Goiri-renganaino, ildo horretatik joan ziren. Hauxe da, nere ustez, “Zazpiak bat”aren mamia: Zazpi herrialde nazio bakar batean, nazio bakar bat zazpi herrialdetan; probintziakeriarik gabe, baina baita protagonismo eta erdirakoitasunik gabe ere.

Gogorki ezagutu dugu euskaldunok Parisek eta Madrilek sufrierazitako homogenizazioa. Kritikatzen dugun egin oker

berean eroriko ote gara? Hona hemen gure erantzuna: zenbat eta diferenteago, hobeto... eta euskaldunago.

ZERGATIK EZ “ZERO BAT” (EUSKAL HERRI ERDALDUNA)?

Euskararik gabe ez delako Euskal Herririk. Euskal Herria Euskara duen Herria ez ezik, Euskarak duen Herri bakarra. Euskarak euskal nazioaren beharra dauka bizitzeko. Euskal Herririk gabe ez da euskararik, beraz.

Bere hizkuntza galtzen duen herri batek ez du eskubiderik “herri” esan dakion. Euskara galduko lukeen herri batek ez luke eskubiderik “euskal” esan lekion.

Euskal Herri erdalduna (*contradictio in terminis!*) ez litzateke Euskal Herri, beste erdal herri bat baizik, Jakerria, Gaskoinia, Bureba, Errioxa... —egun batean Euskal Herri izan zirenak— gaur Erdal Herri diren bezala.

Euskal askatasuna eta batasuna bideak dira —ez bidearen amaiera— Euskal Herria berriz euskalduna izan dadin: ez ditzagun bidea eta helburua nahas! Baliteke noizbait gure Herria bizi den lurraldearen libertatea eta batasuna lortzea. Euskara galduz gero, baina, Irlanda berjabeen irlandera galdu den bezala, ez dukegu lortu Euskal Herriaren burujabetasuna, Atturri eta Ebro artean kokatu hoge mila kilometro karratu hutsena baizik, hau da: herri hil baten burujabetasuna.

“Zazpiak bat”: zazpi *euskal* herrialde *euskal* nazio batean. Ez ezazue ahantz: euskararik gabe Euskal Herririk ez, *País Vasco/Pays Basque* baizik, ez “Zazpiak bat”ik, *las siete-una/les sept-une* baizik.

1. AXULAR (AGERRE AZPILIKUETA, Piarres): *Gvero*, 1643, 17 or.
2. Ikusi bezala, "Zazpiak bat" etik at, "bertice anhitz leccutan" ere mintzatzen zen euskaraz AXULARen garaian: Biarno, Errioxa eta Jakerrian beharbada. Dena dela, zazpi herrialde tradizionalak baizik ez dira izenez aipatzen, gainerakoak ukitu egiten direlarik —izenik eman gabe— eskualde hauetan euskara oso eremu baztertuetan mintzatuko zelako agian.
3. AXULAR baino lehen ETXEPAREK, LEIZARRAGAK, POZAK eta ETXEBERRI ZIBURUKOAK erabilia zuten jadanik "nazio" hitza euskaldungoari buruz eta berdin eginen zuten XVIII. mendean BELAK, LARRAMENDIK eta *Real Sociedad Bascongada de Amigos del País*-ekoak, besteak beste. Xabier QUINTANAK oso ongi dioenez ("Euskaldunon ethni izenaren etymologiaz" in *FLV*, VII. urtea, 1975, 191. or., 1. oharra), 1789ko iraultza arte, "nazioa" "jaioterri" edo "sorterri"ren sinonimoa zen. Izan ere, "nazio" hitza *nascor* latinezko aditzetik dator, hau da: "jaino" edo "sortu". Aro Modemoko egileongan, "nazioa" "ethni batasun duen jende eta lurraldea" da, alegia: errealtate objektibo soila.
- Artikulu honetan "nazio" hitzak ez du adiera hori. "Nazioak" errealtate objektibo ez ezik, nazio kontzientzia ere (errealtate subjektibo) suposatzen du, hau da: gizatalde bat beste gizataldeei buruzko diferentziaz jabetzea, diferente izaten segitu nahi izatea, elkartasun-sentimendua diferentzia banatzen duten gizabanakoen artean eta gobernamentu politiko berezia izan nahi izatea (deserdirapena, autonomia, federakuntza, konfederakuntza, berjabetasuna...). XIX. mendean bukaera arte, noiz gero eta zabalago ziren gizarte sektoreak nazio-kontzientzia hartuz joan bait ziren, "nazioagai" hitza erabiliko dut Euskal Herria aipatzeko. Berba honek XVI., XVII. eta XVIII. mendeko ikiziriatzaila aipatuek erabilitako "sorterri", "jaioterri" eta "nazio" hitzek zuten esanahi bera du.
4. Dakigun bezala, Joanes LEIZARRAGAK aipatu zuen lehenbizikoz "heusal herri" ("h"z eta minuskulaz), 1571eko *Testamentu Berria*-n. Hain berandu erregistraturik egoteak eta *tatpura* izeneko hitz elkarketa-motaren kasu susmagarriki nabaria izateak euskarazko "Euskal Herria" euskaldunon lurraldeari emandako erdal izendapenen baten moldaketa izan daitekeela pentsarazten dit. Biga dut gogoan: *Tierra de Vascos* (Iruñeko Kontuetako Ganbarako agirietan 1437an jadanik Nafarroa Behereari ematen zitzaion izena, ikus 42. oharra) eta *Pays Basque*. Izan ere, gaztelaniazko *Pais Vasco* ere da frantsesezko formaren kalko hutsa (José Miguel de AZAOLA: "Vasconia y su destino. Los vascos ayer y hoy", in *Revista de Occidente*, Madrid, 1976, 19. or.). Xabier QUINTANAK onartzen ditu "Euskal Herri" hitzaren "modernotasun erlatiboa" (op. cit., 195. or.) eta *Vasconia* latinezko izenarekiko erlazioa (ib., 196 or.). *Vasconia*-ri visigotuek ematen zioten adiera euskarazko "Euskal Herria"ren itzulpena izatearen aldekoa da QUINTANA (ibid.). Dena dela, kontrakoak ("Euskal Herria" *Vasconia*-ren itzulpena izatea) anitzegz logikoagoa izanen litzateke, 449. urtean agertutako izen bat, berak airtortzen duenez (ib., 194 or., 16. oharra) 1571n agertutako baten itzulpena izatea ia ezinezkoa delako.
- Español* hitzaren jatorria ez da espainiarra, probentzala baizik. *Russkij* hitzaren jatorria ez da errusiarra, suediarra baizik (QUINTANA, op. cit., 192. or.). Ausartegia al da "euskal" hitz elkartuetako osagaia frantsesezko *Basque*-ren (edo, berdin dio, gaskoinerazko *Bascou*-ren) moldaketa izan daitekeela pentsatzea? "Euskal" "euskara"tik datorrela, azken "a"ren galeraz eta aurreneko "r"aren aldaketaz, ez da ezbaian jartzen, noski (Ikus, VILLASANTE, Luis: *Palabras vascas compuestas y derivadas* Editorial Franciscana Aranzazu, Oñate, 1981°, 41. or.). Arazoa zera da: *Zergatik* bihurtu behar zuen "euskara" "euskal"? Litekeen erantzuna: "Euskal Herri" eta antzeko hitzak sorterazi ahal izateko. AZAOLAREN esanetan (op. cit., 23. or.): "... la secular dispersión de los vascos en entidades políticas independientes unas de otras... contribuyó a aplazar por mucho tiempo la necesidad de emplear un nombre comprensivo de todos aquéllos y de todas éstas". Hamaseigarren menderarte?
- "Alemania" (*Deutschland*) kontzeptua ere oso modernoa da, Erreforma garaikoa, eta "Euskal Herri" kontzeptuarekin analogia harrigarria du, berehalaxe ikusiko denez: "... le sentiment d'une identité collective germanique est... assez tardif, et... il naît, comme le montre l'étymologie des termes mêmes de *deutsch*, *Deutsche*, non de l'idée d'une ascendance commune, mais de la prise de conscience d'une communauté *linguistique* entre les divers *Stämme* (germaniar tribuak, XZ)" (POLIAKOV, Léon: *Le mythe aryen. Essai sur les sources du nazisme et des nationalismes*, Editions Complexe, Bruxelles, 1987°, 87. or.). QUINTANAREN arabera (op. cit., 196 or.) "euskalduntasun"aren kontzientzia antzinako senide edo tribuen hizkuntz erkidetasunetik sortu zen. Euskal senideak germaniar *Stämme*-en baliokide zehatzak dira.
- ENGELSEZ geroztik gutxienez, mintzatu da protestantismo-kapitalismo, kapitalismo-liberalismo, liberalismo-nazionalismo ideologi bikoteen arteko erlazioaz. Erreforma protestanteak arinagotu zuen

aleman naziozintza, hortik *Deutschland* hitzaren beharra. Erreformari euskal naziozintza ere ari-nagotzea, irekitzea, tentagarria da (Ikus APALATEGI, Jokin: *Los vascos de la autonomía a la independencia. Formación y desarrollo del concepto de la nación vasca*, Txertoa, San Sebastián, 1985, 34-35. or.). Ez dezagun ahantz "heuscal herria" aipatu zuen lehena, Joanes LEIZARRAGA, predikari kalbinista zela. Beste antz batek adieraz diezaguke "Euskal Herri" eta "Alemania" kontzeptuen arteko erlazioa: alemanez, XX. mendearen hasiera arte, *Deutschland/Welschland* aurkakotasuna zen. Ezin uka daiteke euskarazko "Euskal Herria/Erdal Herria" aurkakotasunarekiko analogia izugarria duela. Herriaren izenari buruzko beste arazo bat pluraltasunarena da ("Euskal Herriak"). Baina hau 16. oharerako utziko dut.

5. FLORISTAN AMIZCOZ, Alfredo: "Navarra ante la crisis de la Monarquía española" in *Cuestiones de Historia Moderna y Contemporánea de Navarra*, EUNSA, Pamplona, 1986, 41-54. or.

6. "GEBHARDT... incluye a Guipúzcoa y Vizcaya en el pacto de anexión a Francia, pero LABAYRU... dice haber buscado una apoyatura documental al asunto y no haberlo encontrado" (ESTORNES ZUBIZARRETA, Idoia: *Carlismo y abolición foral. En torno a un centenario, 1876-1976*, Auñamendi, San Sebastián, 1976, 47. or., 7. oharra).

7. CLAVERIA, Carlos: *Historia del Reino de Navarra*, Editorial Gómez, Pamplona, 1971², 367. or.

8. GARCIA VENERO, Maximiano: *Historia del nacionalismo vasco*, Editora Nacional, Madrid, 1979³, 100-115. or.

9. CHAHO, Augustin: *De l'agonie du parti révolutionnaire en France. Lettre a Monsieur Jacques Lafitte*, Chez Jean-Baptiste Paya, Toulouse, 1838, 41. or.

10. ESTORNES LASA, Idoia: "Bela, Jeanne-Philippe de" in *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco (EGIPV)*, IV. liburukia, Auñamendi, San Sebastián, 1972, 406-407. or.

11. LARRAMENDIren izkiriaren hau argitaratzeko gelditu zen bere sasoian, 1983an Jose Inazio TELLETXEA IDIGORASEk publikatu arte (Manuel de LARRAMENDI, S.J.: *Sobre los Fueros de Guipúzcoa. Conferencias curiosas, políticas, legales y morales sobre los Fueros de la MN y ML Provincia de Guipúzcoa*, Argitalpen eta Publikapenen Gipuzkoar Erakundea, Donostia), TELLETXEA bera da lan honen izkiriaketa 1756 eta 1758 bitartean kokatzen duena (ikus *Conferenciasi* egindako sarrera, op. cit., XX-XXI. or.).

12. Gogora bitez Nafarroa Behereko LUIS II.aren (Frantziako LUIS XIII.aren) "Batasun Ediktua" (Nafarroa Behereari Frantziarekin eta Zuberoari Biarnorekin bat eragin ziena) eta Nafarroa Garaiko FELIPE VII.ak (Gaztelako FELIPE V.ak) aduanak Kostan ezartzeko egin zuen saialdia, 1620an eta 1717an hurrenez hurren. Kontutan hartu beharra dago, bestalde, 1716az geroztik (*Nueva Planta* -hoazken dekretua) Aragoako Koroako herrialdeetako legeria abolitzean, euskal herrialdeek ez bestek gorde zituztela beren erakunde bereziak Espainol Monarkian. Orduz geroztik, "cuando se acentuó la presión estatal, Navarra, Alava, Vizcaya y Guipúzcoa, los únicos territorios que mantenían autonomía, estrecharon sus relaciones para defenderse", aitortu behar du Nafarroa Garaiko Unibertsitate Pribatuaren inguruan mugitzen den historialari batek (HUICI GOÑI, María Puy: *Las Cortes de Navarra durante la Edad Moderna*, RIALP, Madrid, 1963, 292. or.). Testuinguru honetan behar da LARRAMENDIren lana kokatu.

13. TELLETXEAz gain, gutxi dira Pirinioko Herrialde Batuen Errepublikak larramendiarrak arduratu direnak, esateko: APALATEGI, Jokin: *Los vascos de la autonomía a la independencia. Formación y desarrollo del concepto de la nación vasca*, Txertoa, Donostia, 1985, 26-31. or. eta FERNANDEZ ALBADALEJO, Pablo: *La crisis del Antiguo Régimen en Guipúzcoa 1766-1833: cambio económico e historia*, Akal, Madrid, 1975, 346. or.

14. Ikus AGUDO HUICI, Rosa María: "La Nueva Fenicia. Proyecto de unión vasca bajo Napoleón. Joseph Dominique Garat: su deuda con el pueblo vasco" in *Muga*, 26 zk., 36-55. or.

15. 1810eko otsailaren 8ko dekretuaren testua in ARTOLA, Miguel: *Los afrancesados*, Sociedad de Estudios y Publicaciones, Madrid, 1953, 256-258. or.

16. ABBADIE, A. Th. d' eta CHAHO, J. Augustin: *Études grammaticales sur la langue euskarienne*, Arthus Bertrand Libraire, Paris, 1836.

Kontura gaitzen liburua "Zazpi Uskal-Herrietako uskalduner" dagoela eskainia eta ez "Uskal Herriko zazpi herrialdeetako uskalduner". ABADIAREN eta XAHOAREN garaian, oraindik ere, "Euskal Herria" ez zegoekin, zehatz-mehatz behintzat, nazio bati. Honegatik zioten "Uskal Herriak", pluraletz.

17. "Zazpi" zenbakiaren balio sinbolikoaz, ikus "Siete" in HAAG, H.: VAN DEN BORN, A. eta AUSEJO, S. de: *Diccionario de la Biblia*, Herder, Barcelona, 1981, 1858-1859.or. Ez da mesprezugarri, esateko, Apokalipsiak XAHOrengan izandako eragina.
18. PEILLEN, Txomin: "Euskal pagantasanaren berpizkundea gure Herriko literaturgintza ta edergintzan" in *Egan*, XLI alea (zenbaki zuzendua), 1989, 13 or.
19. *Paroles d'un Voyant (1834)*, Jean Curutchet éditeur, Bayonne, 1989, 2. or.
20. Ib., 83. or.
21. Ibid. eta *Voyage en Navarre pendant l'insurrection des Basques* (1836), P. Lespès Editeur, Bayonne, 1865, 231. or.
22. *Paroles...*, op. cit., 112. or.
23. *Voyage...* op. cit., 231. or.
24. Hona hemen hizkuntza horiek: iberiera (euskara, XAHOren arabera), keltiberiera, keltera, feniziera, karthagotarren hizkuntza (?), grekoa eta latina bera (*Histoire primitive des Euskariens-Basques, langue, poésie, mœurs et caractère de ce peuple, introduction a son histoire ancienne et moderne*, chez Jaymebon éditeur, Bayonne, 1847, 112. or.).
25. Hona hemen senide horiek, XAHOren arabera beti: baskoiak, bardularrak, karistiarak, autrigoak, origebioiak, kantabriarrak eta pesikoak (*Voyage*, op. cit., 398. or.).
26. *De l'agonie...* op. cit., 42. or.
27. "Carlos VIII de Navarra y V de Castilla"ren izenean sinatu zuen ZUMALAKARREGIK 1834eko otsailaren 11ko dekretua, non Nafarroa Araiko Gorteen Diputazio Iraunkorrek kideak hiltzera kondenatu bait zituen. 1834eko martxoaren 2an, Iruñean, aldarrikatu zen Nafarroa Garaiko azken erregina: ISABEL I.a. Lehenbiziko karlistadako ustezko entseiu independentistez, ikus XAHOren *Voyage*-z gain, IRUJO, Manuel de: *Inglatera y los vascos*, Ekin, Buenos Aires, 1945, 94-120. or. eta MINA APAT, María Cruz: *Fueros y revolución liberal en Navarra*, Alianza Universidad, Madrid, 1981, 135-142. or. batik bat. Zurrumurruon azalpen erraz, etsigarri eta desmitifikatzailea ematen digu MINAk.
28. *De l'agonie*, op. cit., 47. or.
29. *Histoire primitive...* op. cit., 1. or.
30. Ikus EXTRAMIANA, José: *Historia de las guerras carlistas*, Haranburu editor, San Sebastián, 1979, I. liburukia, 425-427. or.
31. Nafarroa Garaiko Euskarazko Elkargoaz arduratu den azken liburua hauxe da: MARTINEZ PEÑUELA VIRSEDA, Araceli: *Antecedentes y primeros pasos del nacionalismo vasco en Navarra 1878-1918*, Gobierno de Navarra, Departamento de Educación y Cultura, Pamplona, 1989, 25-28. or.
32. Koldo ZUAZO ZELAIETAK aipatu in *Euskararen batasuna*, Argitarapen Zerbitzua, Euskal Herriko Unibertsitatea, Euskaltzaindia, Bilbo, 1988, 77. or.
33. Ricardo CIERVIDEren arabera, "Laurak bat" eta "Zazpiak bat" goiburuen artean beste bat sortu zen: "Con la abolición de los Fueros... surge la consigna de unión de los vascos en pro de la restauración foral bajo el lema "Betí bat" (siempre unidos) que sustituye al "Laurak bat"... y que acabará siendo el "Zazpiak bat"..." ("Posicionamiento de Arturo Campión ante el tema lingüístico y la pérdida de los Fueros en el País Vasco en 1876" in *FLV*, XV. urtea, 41-42 zk., 1983, 5. or., 1. oharra).
34. Ikus *Euskal Herria*, 1881, II. liburukia, 204-205. or.
35. *Constitución futura de Navarra. Bases redactadas según el espíritu de los antiguos Fueros, acomodado a las formas modernas y aprobadas en Tudela el 4 de Marzo de 1883 por la asamblea regional del Partido Republicano Democrático Federal navarro*, Establecimiento Tipográfico de Casiano Jáuregui, Calahorra, 1883.
36. ARBELOA, Victor Manuel: *La masonería en Navarra (1870-1945)*, Aranzadi, Pamplona, 1976, 117. or., 22. oharra.
37. ADEMA-ZALDUBIren bertsoa lehenbiziko aldiz jaso in BERNADOU, Charles: *Azpeitia. Les fêtes euskariennes de septembre de 1893, suivi de la Marche de St. Ignace et autres poesies basques avec musique*, Laserre, Bayonne, 1894 (Piarres XARRITON jaunari zor diot datu hau). Ikus bedi 1893an, oraindik ere, "Zazpi Eskual-Herriak" ziocla ZALDUBIk eta ez "Zazpi herrialdeak".

38. LARRONDE, Jean Claude: *El nacionalismo vasco, su origen y su ideología en la obra de Sabino Arana Goiri*, Txertoa, San Sebastián, 1977, 325. or.

39. ZUAZO ZELAIETAK aipatua, op. cit., 78. or.

40. Hona hemen hamalau herrion izenak: Landa, Aramitze, Arhantze, Inhasi, Oloroe, Eskiula, Jeruntze, Sanguetie, Ustasu, Aren, Joosarana, Gurtze, Sues eta Angastue. Ikus TXILLARDEGI - (ALVAREZ ENPARANTZA, Jose Luis): "Jean Pierre Seiliez-ekin hitzegiten" in *Euskal Herritik erdal herrietara*, Alvarez Enparantza, Zornotza, 1978, 141-148. or. eta TXILLARDEGI: "Biarno euskaldunaz" in *Huntaz eta hartaz*, Elkar, Donostia, 1983, 49-58. or.

41. SARRAILH DE IHARTZA, Fernando (= KRUTWIG SAGREDO, Federico): *La nueva Vasconia*, Ediciones Vascas, 1979. Ikus, esateko, 368 eta 369. orrialdeen artean agertzen den mapa psikode-likoa.

42. Nafarroa Behereak jaso dituen izenetarako: BEL (= Bernardo ESTORNES LASA) "Baja Navarra" "Nombre" in *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco (EGIPV hemendik aurrera)*, Auñamendi, III. liburukia (1971), 496. or.

Tierra de Vascos izenari buruz iruzkin txiki bat eginen dut: Aro Modernoan, vasco-ak Nafarroa Behereko, Lapurdiko eta Zuberoako bizilagunak ziren, Nafarroa Garaikoak, Arabakoak, Bizkaikoak eta Gipuzkoakoak *vascongado*-ak bait ziren (ikus 27. oharra). (Euskaraz mintzatzean, batzuek besteak bezain "euskaldunak" ziren, noski). Gero aztertuko den bezala, gaztelaniazko *vasco* hitza frantsesezko *Basquetik* dator. Dirudienez, berba hau Zuberoa, Lapurdi eta Nafarroa Beheretik gainerako herrialdeetara hedatuz joanen zen, XVIII. mende bukaeraz geroztik batik bat.

43. GOYHENETXE, Eukeni: "Baxenabarra y el Reino de Navarra" in "Baja Navarra", *Navarra Hoy* egunkariak argitaratutako *Pueblos de Navarra* izeneko sortan.

44. *Ibid.*

45. ESTORNES ZUBIZARRETA, Ydoia: "Baja Navarra" in *EGIPV*, III. liburukia, 1971, 563-567. or.

46. Gaztelako FERNANDO (V.a) errientak, 1512an, Nafarroa osoa konkistatu zuen (dena dela, gaurko Nafarroa Beherearen gaineko kontrola oso azalezkoa izan zen beti). 1515ean, Burgoseko Gortetan, Gaztelako Korroan sartzea erabaki zuen (FERNANDO I.a). 1530ean CARLOS IV.ak, esan bezala, uko egin zion Nafarroa Behereari Pirinioez beste aldean goarnizio militarrik mantentzea oso garestia zelakoan. 1589an, Nafarroa Behereko HENDRIKE III.ak Frantziako tronoa heredatu zuen. Orduz geroztik, herrialde honen historia Frantses Monarkiarenari loturik egonen zen.

47. GOYHENETXE, op. cit.

48. Piarres URTEk erabili zuen lehenbizikoz "baxenabartar" etorkin-berba, bere *Grammaire cantabrique basque*, 1712an jadanik (*Orotariko Euskal Hiztegia*, s.u. 'Baxenabartar', 4. liburukia, 226. or.). Urte berean "Nafarroa-beherear" hitza erabili zuen adiera berberekin Joanes ETXEBERRI SARAOKAk *Eskuaren etorkinak* bere lanean (*ibid.*). Jean ETXEPAREK (*Berebitez* 1931) erabili zuen lehenbiziko aldiz "benabartar" apokrifoa (ib., s.u. 'Benabartar', 4. liburukia, 655. or.). ETXEPAREK berak, hogeit urte lehenago (*Buruchkak*, 1910), "baxenabartar" jatorra zerabilela agerter-aztea oso harrigarri da (ib. 226. or.). Beronen antzera, Enrike ZUBIRIK (1943an hildakoak) "bena-fartar" mamua asmatu zuen (ib. 655. or.), "baxenabartar" egiazkoa ezaguna bazeukan ere (ib. 226.). "Baxe-nafartar" 1870ean agertu zen lehenbizikoz, *Atheke gaitzeko oihartzunak* deritzon libu-ruan (*ibid.*).

Are urrunago iritsi zen ZALDUBI, "Nabarpe" munstrokeria (*Eskualdunak*, 1877an?) asmatu zuena Baxenabarre edo Nafarroa Beherea aipatzeko (*Diccionario Retana de autoridades de la lengua vasca* s.u. 'Nabarpe', 2975. or.). Izan ere, "Baxenabarre" ez beste da herrialde honen ahozko izena. Beronixe kantatu zioten, nik dakidanez, ZALDUBIK berak ("Zazpi Eskual Herriak"), MENDIAGAK ("Eskual Herria gure ama da"), ETXAHUN-IRURIK ("Agur Xuberoa") eta XALBADORek gutxienez. "Baxenabarre" (edo "Baxe-Nabarra") da, gainera, Jean Baptiste ORPUSTANEk argi eta garbi utzi duenez, dokumentu zaharrik gehienetan agertzen den forma (*Toponymie basque. Noms des pays, communes, hameaux et quartiers historiques de Labourd, Basse-Navarre et Soule*, Presses Universitaires de Bordeaux, Bordeaux, 1990, 49-51. or.). Dena dela, ez du berdin uste Txomin PEIL-LENEk: "Nafarroa Behera (sic, XZ) (da) izen zahar eta ederra, orain Basse-navarre ereduari egin da *patois*-ko izen bat Baxe-Nabarre; baina Züberoan ez al da entzuten Züberoako lurrez mintzo: hau Sulan (sic) dük" "(Züberoako itzal-argiak. Eüskarazko jakilegoak. *Lehen aldia*: XV., XVI., XVII. *mente zaharrek*, Elkar, Baiona, 1988, 126. or.). XALBADORek ez zituzkeen gogoko izanen, ezta hurrik eman ere PEILLENen hitz horiek, zeren eta: "Ene sortzeko agerietan ni naiz baxenabartarra/

titulu horrek lehen hitzean galtzen du bere indarra/ ni behetar zendako deitu, nerez banaiz orotarra?/ Goi ta beherik ez da enetzat, Naparro bat da bakarra” (“Naparroari”, *Odolaren mintzoa*, Auspoa Liburutegia, Tolosa, 1989, 261. or.).

49. AXULARI buruz, gogora bedi emandako aipua: “Ceren anhitz moldez eta differentqui minçatcen baitira euscal herrian, NAFFARROA GARAYAN, NAFFARROA BEHEREAN...” (maiuskulak neureak dira).

OIHENARTEri dagokionez, bere aipu hau beharbada aski dateke: “... Bortuko bide hersi eta kampil bat... zein baita Otsagabiren eta Larraneren artean, NAFARROA GARAIKO eta Zuberoako mugan”. (OIHENARTE: *Atsoitzak eta neuritzak*, Herri Gogoa, Donostia, 1971, 30. or.). OIHENARTEren esaldi hau (1657an izkiriatua) iruzkintzean, zera diosku LARRESOROK (ALVAREZ ENPARANTZAK): “Hegoaldeko Nafarroa izendatzeko, Oihenarte-k, Atsular-ek bezela, ‘Nafarroa Garaia’ dio” (ibid., azpimarraketa neronena da).

50. EUSKAL AKADEMIAK berak ematen du ontzat aipatu metonimia: *Euskal Herriko udalen izendegia*, 1979, 79. eta 97. or.

51. 1193an GILEN ERRAMUNEK, Lapurdiko bizkonteak, bere eskubideak Ingalaterrako erregeari (batera Akitaniako eta Gaskoiniako dukea ere zenari) saldu zizkion. Berdintsu egin zuen 1307an AUGER III.ak, Zuberoako bizkonteak.

52. GOYHENETXE, Eukeni: *Historia de Iparralde. Desde los orígenes hasta nuestros días*, Txertoa, Donostia, 1985, 33. or.

53. “Faltan estudios sobre el origen de Laurac bat. Parece que se halla muy ligado al carlismo. En la proclama del 14 de setiembre de 1846 de la Junta Provisional vasco-navarra decía: ‘¡Vasco-navarros! al grito de laurac bat, álcense como un solo hombre las cuatro provincias’, y concluía: ‘¡Viva el Rey! ¡Viva la verdadera libertad! ¡Vivan nuestros fueros!’” (MARTINEZ BELOQUÍ, Mª Sagrario: “Las relaciones entre la Diputación navarra y las Provincias Vascongadas en 1866” in *Noveno Congreso de Estudios Vascos* (1983), Eusko Ikaskuntza, Bilbao, 1984, 464. or., 9. oharra).

Dena dela, lema hau ez zegoen hedatua 1866 baino lehen. Urte hartan, Nafarroa Garaiko Diputazio Probintziarrak euskal unibertsitate bat eratzea proposatu zien Araba, Gipuzkoa eta Bizkaiko Diputazioei. Hau bezalako proiektuek indartu zuten “Laurac bat” goiburua.

54. Esan beharra dago, “Laurac bat”a ez zela inoiz “Zazpiak bat”aren (edo behintzat “Bostak bat”aren) ukoa izan. Gogora bedi ORTIZ ZARATEKOA, dudarik gabe “Laurac bat”aren bultzatzailearik sutsuenaren “euskal federakundea” (1867), zinetan Nafarroa Behereak, Lapurdik eta Zuberoak ere har zezaketen parte (“ese quinto pariente” ziotzen arabarrak herrialde hauei).

55. Gaztelako ALFONTSO VIII.ak jarri zuen Gipuzkoa bere pean 1200ean. 1332an Arriagako Kofradiak Gaztelako eta Leongo ALFONTSO XI.a aukeratu zuen Arabako jaun. 1379an JOAN HAROKO, Bizkaiko jauna, Gaztelako JOAN I.a bihurtu zen bere aita HENDRIKE II.a, Gaztelako erregea hiltzean.

(Jakin bezala, ez zituen Gaztelak gorputzeratu herrialde hauek, Gaztelako erregeak baizik —hauxe da Bureba eta Errioxarekiko diferentzia handia, Gaztelak berak erantsiak— Gipuzkoa, Araba eta Bizkaia ez ziren sekula gaztelauak izan, Gaztelako Koroako parte baizik).

56. Argi eta garbi utzi behar da, “irurac bat” izan arren, Gipuzkoa, Araba eta Bizkaiak ez zutelako gobernu erkiderik izan 1936 arte. 1936ko estatuturarte —ezta urtebetez ere indarrean egon ez zena, gainera— ez da inoiz *Provincias Vascongadas* edo *País Vasco* izeneko administral unitaterik egon, Araba soila, Bizkaia soila eta Gipuzkoa soila baizik.

57. “... *vascondado* aludía ante todo a ‘vasco de habla’, o sea lo que en primer lugar, mientras no se violente el lenguaje, quiere decir *euskaldun*” (MICHELENA, Luis: “Los vascos y su nombre” in *RIEV*, 32. urtea, XIX. liburukia, 1. alea, 1984ko urtarrila-ekaina, 17. or.).

Nolanahi ere, *vascondado* hitzari buruz, badago, egon, beste etimologia bat. *Real Academia Española* deritzonak ateratako *Diccionario de la Lengua Española* hiztegiaren arabera (Madrid, 1970⁹, 1324. or.), *vascondado* latinezko *vaconicatus*-etik letorke (nahiz eta, MITXELENAK dioen bezala, op. cit., 19. or., *vasconicatus* berba hori “no está atestiguada en parte alguna conocida”), “baskondua” (= *hecho vascón/vasconisé*) esan nahi lukeelarik. Aurre-historian Nafarroa Garaian bizi zen tribukoak ziren baskoiak (latinez *vascones*). Gipuzkoa, Araba eta Bizkaian, aldiz, barduliarrak (latinez *vardulí*), karistiarrak (*caristií*) eta autrigoak (*autrigones*) bizi ziren garai hartan.

Antonio TOVAREN arabera (*Mitología e ideología sobre la lengua vasca*, Alianza, Madrid, 1980, 55. or.), “De Oihenart viene la idea, que aún ha persistido hasta nuestros días, de que los antiguos vascones son los auténticos hablantes de la lengua vasca (...). Para Oihenart (beronen, *Notitia*

utriusque Vasconiae, 1638an agertua, aipatzen du, XZ), la región de los várdulos, caristios y autrigones fue ocupada ya en los tiempos antiguos por los vascones, que derrotaron... a estas tribus". Tesi honi zabalpenik handiena eman diotenak, baina, SCHULTEN eta SANCHEZ ALBORNOZ izan dira.

Adolf SCHULTEnen iritziz, bere jarrararen alde Joan BICLARAHO VI. mendeko kronistaren lekukotza baizik aipatzen ez duena, "En el período comprendido entre el año 150 y 580... (los vascones, XZ) han verificado... conquistas, las cuales se hicieron a costa de los Várdulos, Autrigones y Caristios". ("Las referencias sobre los vascones hasta el año 810 después de JC" in *RIEV*, XVIII, 1927, 240. or.).

Claudio SANCHEZ ALBORNOZek, bestalde, (ikus, esateko, beronen "Los vascones vasconizan la depresión vasca" in *Vascos y navarros en su primera historia*, Ediciones del Centro, Madrid, 1974, 72-79. or.), honako hau baieztatzen du: baskoiek konkistatu ez ezik *baskondu* edo *euskaldundu* ere egin zituztela barduliar, karistiar eta autrigoiak (SCHULTEnek ez bait zuen sekula *vasconizar/vasconiser* aditza erabili). Alegia: aipatu tribu hauek ez zitezkeen euskaldun izan harik eta sei garren mendeand edo baskoiek euskaldundu arte.

Nafarroa Garaiko eskuin *navarrista* (hala nola Jaime del BURGO bere *Historia de Navarra. La lucha por la libertad* izkirialanean, Tebas, Madrid, 1978) baliatu izan da OIHENARTE, SCHULTEN eta SANCHEZ ALBORNOZen argudioez, zera frogatzeko: *vascones* zirelakoek ez zutela inoiz zenikusirik izan *vasconicati* zirelakoekin. Ondorioa ere begi bistan dago: nafar garaiek —baskoien ondorengo zuzenek— ez dute inolako harremanik izan behar ez arabarrekin, ez bizkaitarrekin, ez gipuzkoarrekin.

58. Aro Modernoan Nafarroa Garaiko euskaldunei *vascongados* esaten zitzaela egiaztatzeako, ikus adibidez IRIGARAY, Angel de: "Documentos para la geografía lingüística de Navarra" in *Geografía histórica de la lengua vasca*, Auñamendi, 1960, 67-102. or.

59. Op. cit., 21. eta 29. or.

60. *Vasco* gaztelaniazko hitzaren historiaren laburpen on (nahiz ñabargarri) bat in AZAOLA, op. cit., 17-19. or.

61. MITXELENAk aipatua, op. cit., 22. or.

62. Lehenbizi "beti" hori ñabartu egin beharko litzateke. MITXELENAren arabera, XVIII. mende hasieran erabiltzen zen jadanik *Provincias Vascongadas* adierazpena (op. cit. 18. or.). Dena dela, orain *Vascongadas* deritzenak *Provincias exentas/Provinces exemptes* ere izan ziren Erregimen Zahararren krisirarte. Ehun urtez baino gehiago bizikide zitezkeen bi izendapen hauek.

63. Nafarroa Garaiko Erresumaren amaieraren data 1814ean kokatzea gutziz nahierarakoa da, ez bait da zehazki esaterik noiz utzi zitzaion *Reino de Navarra* adierazpena erabiltzeari. Nolanahi ere, 1841eko dataren alde badago argudio bat, urte hartako abuztuaren 16ko Foruen Aldaketari buruzko Legearen lehenengo artikulua ezarri zuena: "El mando puramente militar estará en Navarra... sin que pueda nunca tomar el título de Virrey ni las atribuciones que éstos han ejercido".

64. Nafarroa Garaia eta *Provincias Vascongadas* zirelakoan artean egiten zen desberdintzapena ez zetzala *vascongado*-tasunean, *provincia*-tasunean baizik frogatzeko, LARRAMENDI berriz aipatzea komeni da. *Nación bascongada*-z eten gabe mintzo zaigu LARRAMENDI, Nafarroa Garaia "nazio" horren parte dela inoiz dudatzen ez duelarik. Baina azter dezagun arretaz Andoingo jesuitak bere buruari egiten dion galdera: "¿Por qué TRES PROVINCIAS en España (y no hablo ya del REINO de Navarra) han de estar dependientes de Castilla, Guipúzcoa, Alaba y Bizcaia...?" (ikus 4. oharra).

Zergatik ez du hau galdetzen, anitzez logikoago den bezala: "¿Por qué CUATRO PROVINCIAS en España han de estar dependientes de Castilla, Navarra, Guipúzcoa, Alaba y Bizcaia...?". Begi-bistan dago erantzuna, nere ustez: Nafarroa Garaia ez zelako "probintzia" bat, "erresuma" bat baizik. Bizkaitarren bat haserre dakidan baino lehen, Luis MITXELENAren hitz hauek aipatuko ditut: "Se me objetará acaso que Vizcaya era (o es todavía, en el desdibujado reino de la legitimidad) señorío, no provincia, pero esta diferencia, borrada para nosotros, era casi decorativa ya por 1800. Remito al *Diccionario geográfico-histórico de España* de la Academia de la Historia, II, s.u. *Vizcaya*" señorío que se titula también condado: una de las tres provincias llamadas vascongadas..." (op. cit., 18. or.).

65. Fenomeno linguistiko nahikoa arrunta da honakoa. Honetan datza: adjektibo batek (*vascon-gadas*-ek kasu honetan) bere alboan jarri ohi zen substantiboaren esanahia (*Provincias*) hartu egiten du, bera ere substantibo bihur daitekeelarik (*Las Vascongadas*).

MITXELENak berak ematen digu aditzera honelako zerbait: "Sin ser un experto, no puedo aceptar la arraigada convicción dominante entre muchos de nosotros, según la cual *Provincias Vascongadas* es una especie de artefacto infernal maquinado para favorecer aspiraciones separatistas. No sé de cuándo procede... pero parece natural que nuestras provincias, las que se llegaron a llamar 'provincias exentas', recibieran por mera economía una denominación común que apunta más bien a unión que a división (...). No haría falta añadir que, ya en lo institucional, Navarra quedaba claramente diferenciada por su condición de reino, sus cortes estamentales, etc." (op. cit., 18. or.).

66. *Real Sociedad Vascongada de Amigos del País* deritzonaren arautegiko lehen artikuluaen arabera, "El objeto de esta sociedad es ... estrechar más la unión de las tres Provincias Bascongadas de Alaba, Vizcaya y Guipúzcoa".

67. Nere "nazioki" horrek BAROJAren *aborto de nación/avortement de nation* adierazpenaren itzulpena (On Pioik Euskal Herriari eta Kataluniari aplikatzen ziena) izan nahi du.

68. Alde batean utzi ditut erbestaldiko gobernuak AGIRRE LEKUBE eta LEITZAOLA SANCHEZ jaunek presidituak.

69. Nafarroa Garaiaaren beste herrialdeekiko harremanen laburpenik onena, XIX. menderarte, hauxe da: OLABARRI GORTAZAR, Ignacio: "Notas en torno al problema de la conciencia de la identidad colectiva de los navarros en el siglo XIX" in *Congreso de Historia de Euskal Herria, II Congreso Mundial Vasco*, Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco, Gasteiz 1988, 5. liburukia, 307-322. or.

XX. mendeari dagokionez, gogora bedi lau Diputazioen lankidetzako ekonomikoaren emaitza Eusko Ikaskuntza Euskal Estudioetarako Elkartearen eta Euskal Akademiaren ezarkundea izan zela (1918. urtean).

70. TXILLARDEGI: *Oinarrri bila*, Donostia, 1977, kontrazala.

71. "Euskal Herriko Kontseilu Nazionala"k 1940an burutu zuen "konstituziogai"aren arabera, Euskal Herriko hiriburua Bilbo da. SARRAILH DE IHARTZAK dakarkigu konstituziogai horren testu osoa (op. cit., 488-503. or.).

72. Argi dezagun gauza bat: Iruñeko Erresumak ez zuen sekula ere gaurko Euskal Herri guztia bildu. ANTISO HANDIAK (1000-1035), esateko, ez zuen bereganatu ez Tuterako Erribera, ez Amikuze, ez Ostibarre, ez Lapurdi, ez Zuberoa (Gaskoiniako Dukerriarekin subjektasun-lokarririk ezarri arren). Gainera, "los dominios de aquel monarca (que se tituló emperador de España, y no emperador, ni rey, de los vascos o de los vascones) comprendían extensos territorios no vascos reunidos en una ambiciosa perspectiva de unificación de la España cristiana y del Suroeste de la Francia actual bajo hegemonía navarra:... aquella unidad no fue,... consolidación de un proceso, sino pasajero avatar que nada consolidó y que, políticamente, ha quedado en la historia como paréntesis más que otra cosa" (AZAOLA, op. cit., 31-32. or.). Bere kokaera geografikoagatik (zazpi herrialdeen hiriburuaren artean erdiratuena dagoena Iruñea da) edo Nafarroa Garaia *Comunidad Autónoma del País Vasco*-rantz erakarri nahi delako edo beste edozein ziotatik dateke Iruñea Euskal Herriko hiriburua, baina mesedez: Ez bekio justifikapen sasihistorikorik bila jarrera honi (nafar garai bat mintzo).

73. Ikus AZAOLA, op. cit., 20 or.

74. 1836an, lehenengo karlistada garaian, *Navarra y España, o verdadera naturaleza de la cuestión debatida por las armas* izeneko liburuxka agertu zen Parisen. Beronen egile ezezagunak "Euskal Erresuma" (*vasconavarro* dio erdal originalak) berjabearen aldarrikapena proposatzen zuen. Erresuma honek bi hiriburu izanen zituzkeen: Gasteiz eta Iruñea. (Ikus IRUJO, Manuel de *Inglaterra y los vascos*, Ekin, Buenos Aires, 1945, 94 or.).

75. CASTAÑON jeneralaren arabera, 1833an zegoeneko, "San Sebastián, por sus sacrificios que ha hecho a la lealtad y al sostén de la soberanía de la Reyna... es acreedor a que se le declare Capital de las tres Provincias, puerto franco y con la única aduana que debe existir en las mismas..." (José Antonio AYESTARAN LECUONAK aipatu in ESTORNES ZUBIZARRETA: *Carlismo y abolición foral*, op. cit., 25. or., 4. oharra.